

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЗОЛОТУХІН ГЕННАДІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

ДІАЛЕКТИКА ОБ'ЄКТИВНОГО І СУБ'ЄКТИВНОГО В
ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

10.01.08 - Теорія літератури

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ - 1993

№ 27.336

Робота виконана в Українському державному медичному університеті ім. О.О.Богомольця.

Офіційні опоненти:

Доктор філологічних наук В.С.Брюховецький.

Доктор філологічних наук Н.В.Костенко.

Доктор філологічних наук О.С.Чирков.

Провідна установа - Донецький державний університет.

Бахист відбудеться 25го травня 1993 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 016.35.01 при Інституті літератури ім.Т.Г. Шевченка АН України /252001,Київ,вул.Грушевського,4/.

В дисертації можна ознайомитись у бібліотеці Інституту літератури.

Автореферат розісланий 21го квітня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Сухица СУХИЦА М.М.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00814201 (G)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Мотив втрати зв'язку часів — чи не домінуючий в мистецтві та критиці останніх років. І звучить він з тією трагічною інтонацією, з якою це визнання було зроблено відомим героєм світової літератури і яке не дозволяє звести все лише до традиційного надавання, що стоїть перед кожним видатним художником. Справді, лавина всеосяжних перемін і драматичних перетворень, що стосуються укладу, світогляду, психогії людей, звернули їх погляди на цінності вічні. В них вбачають не тільки опору, коли стрімко руйнуються, здавалося б, "непохитні" ідеали. В цих обставинах виникає природне запитання: непохитність таких понять обумовлена консервативністю, метафізичністю людського мислення, чи причиною тому об'єктивні закономірності буття? Відповідь на нього, здається, іноді лежить на поверхні, але, частіш за все, пошук її примушує звернутися до подій близьких та віддалених, відшукувати в них аналогії з сьогоденням.

"Коли боротьба ідей спричиняється та підтримується самим життям, в усій різноманітності і складності його інтересів, — рекомендувати в такий час мистецтву і критиці об'єктивність означає всього-на-всього запрошувати їх дезертирувати з великого поля історичної битви".¹ Написано це більш століття тому мало відомим нині критиком М. Протопоповим. Проте все, що сказано ним, цілком можна використати для характеристики дуже мінливої літературно-критичної ситуації, яка склалася на межі 90-х років. Знову ж установка на об'єктивність аналізу і висновків сприймається в кращому випадку як нещирість, у гіршому — як втеча в ту саму "башту зі слонової кістки", що тільки і зручна для позиції "понад сутичкою". Чи не доля це кожного критика, котрий намагається служити насамперед мистецтву слова? І чи можливе взагалі таке служіння? Однак в першу чергу логічно буде проаналізувати всю сукупність причин, в силу яких ці "вічні" питання звучали так гостро і злободенно.

Актуальність теми дослідження. В окремих своїх роботах Л. Аннінський, Ю. Боров, А. Бочаров, В. Брюховецький, С. Вайман, М. Гіршман, Р. Гром'як, І. Даверін, В. Ковський, Д. Лихачов, Б. Лук'янов, Г. Сивонь, Ю. Суровцев, В. Фященко, Т. Чукина так чи інакше розглядали особливості виявлення діалектики об'єктивного і суб'єктивного в літературно-критичній діяльності, не ставлячи, між тим, своїм завданням вивчення проблеми у власне філософському аспекті, в контексті соціально-гуманітарного пізнання.

¹Протопопов М. Объективный метод в литературной критике. // Русская мысль. — 1891. — № 10. — С. 139.

Неохідність більш цілеспрямованої, комплексної розробки визначеної проблеми відзначалась постійно, та особливо чітко тоді, коли суспільство опинялося на подібно нинішньому крутому зламі, і виникали передумови для її аргументованого осмислення.

Час реабілітації поновив у прерах істинно діалектичне мислення, реально, а не декларовано, спрямоване на справжню суть явищ і процесів. Його і названо новим тому, що утвердження пріоритету загальнолюдських цінностей, як норми дозволяє уникнути недуманої проблеми несумісності їх з класовими, національними інтересами, а у літературі повертає "бухтевим", екзистенціальним темат одвічну значимість. "Діалектика народилася з діалогу, - писав М. Бахтін, - щоб знову повернутися до діалогу на вищому рівні /діалогу особистостей/".¹ Нинішній етап "діалогізму" дозволяє на іншому рівні трактувати діалектику об'єктивного і суб'єктивного у гуманітарному пізнанні, воно орієнтується на цілісне осягнення особистості у взаємопроникненні загального, особливо, одиничного, через "магічний кристал" багатоліткової духовної культури. Проблема людських вимірвань, що активно обговорюється нині, покликана до життя настійною потребою збагнути на новому етапі історії генітальне прозріння давніх греків: саме людина залишається мірою всіх речей, і насамперед, будь-якого державного устрою. Діалектичний спосіб мислення можливий лише в умовах справжньої демократії. Діалог, діалектика, демократія - поняття взаємообумовлені, однорядні. Діалог є своєрідною формою виявлення такого закону діалектики, як єдність і боротьба протилежностей.

Нове мислення ґрунтується на компромісі. Саме в усвідомленні його завдань у сучасних умовах пов'язана велич постаті А. Сахарова. В ті часи, коли це поняття майже не зживалося, прозаїк В. Сльмін писав: "Людина, яка не вдається до компромісів, - монстр. Є тільки єдиний спосіб уникнути компромісу - змусити до нього іншого. І в родині, і в суспільстві людина, схильна примушувати інших до компромісів, - тиран.. На компроміси йдуть, щоб зберегти себе та іншого... Компроміс визнає, що світ складний, що самообмеження - єдиний спосіб зберегти його прийнятним для всіх..."² Діалектику, так само як і компроміс, безсумнівно, можна віднести до нічим не замінних засобів гармонізації суспільного розвитку. А еволюція, по суті, є пошук компромісу в історичних обстави-

¹Бахтін М. Естетика словесного творчества. - М., 1979. - С. 364.

²Семих В. Страницы из переписки последних лет. // Новый мир, 1988, - № 1. - С. 218 - 219.

нами.

Тенденція до діалогу помітна і в сфері культури; мистецтво, література орієнтуються на співтворчість з глядачами, читачами. Надто примітну спробу до консолідації критиків здійснила в 1989 р. під рубрикою "Діалог тижня" "Літературна газета". Редакція навмисне підбирала учасників таким чином, щоб вони всі змогли відчутти себе в тій чи іншій мірі "не тільки роз'єднаними, але і об'єднаними ситуацією сперечання як заняття людського" /С. Аверінцев/. В результаті, читачі отримали можливість скласти більш-менш цілісне уявлення про літературний процес, про те, "хто є хто" в цьому "гарячому" цеху і, вкотре-решт, переконатися, в якій мірі його найбільш відомі представники володіють мистецтвом вести бесіду, сперечатися. Саме такий дар у грецькій мові позначався словом "діалектика", вона ж, у свою чергу, обумовлена суперечністю людського буття, драматичною взаємодією почуттів і понять. Натомість діалог гуманістичний за своїм змістом, оскільки гармонізує взаємовідносини людей, передбачає, що істина не народжується в голові однієї людини, а лише в процесі вільного обміну думками. Ще Сократ вважав природу істини діалогічною. Передумовою діалогу є плюралізм.

В умовах гласності, альтернативності підходів до розуміння сутності суспільних явищ та плюралізму думок в їх оцінці активізується і критика. Насамперед в її буденному розумінні як загостреного сприйняття хронічних труднощів, необожання миритися з тими, хто хотів би, як і раніше, володіти монополією на істину. В перехідні епохи критика зміцнює і те, що більш не існує, і те, що ще не народилося. Саме критичність мислення є основою культури діалогу. Критичне слово - мабуть, в першу чергу незалежне, вистражене судження людини, котра намагається зрозуміти опонента. Воно може стати умовою діалогу людей, які дійсно вболівають за долю вітчизни, мистецтва, намагаються відшукати істину. Остання не завжди належить більшості, і наближення до неї тільки й можливе в процесі "розміну думок і почуттів", що, власне, і означає слово "діалог". Монологізм - ознака агресивної, егоцентричної свідомості, а показана одностайність, як правило, свідчить про байдужість і конформізм.

Критичне слово, що узгоджується із законами діалектики, завжди тягнє до об'єктивності. Процес демократизації знову ж таки засвідчує: оволодіння "культурою незгоди" потребує вміння слухати і чути, бути аргументованим у висновках, адекватно реагувати на критичне слово. Тільки воно гарантує нормальний кровообіг у суспільному організмі. "Література, суспільство і навіть критика повинні вчитися переносити критику - може бути, спочатку як зло, потім, можливо, як необхідне зло і ді-

аніше, мабуть, зовсім не як зло".¹ Виходячи з логіки міркувань німецького письменника Ф. Фюмана, можна припустити, що країна знаходиться нині лише на початку другого етапу. Ось чому "актуальність переборення критичного суб"ективізму... виявляється завданням не лише "тактики", а й "стратегії", яке відповідає самій природі критичної діяльності".² Реально таке подолання можливе лише на шляху поновлення історичної логіки розвитку критики, на засадах соціально-гуманітарного пізнання та ціннісно-орієнтаційної діяльності, розуміння її як "практичного літературознавства". Це дозволить говорити про пізнавальні можливості, науковість, об"єктивність літературної критики, уникаючи можливих закидів у пангносеологізмі, виходячи при цьому зі специфіки її об"єкта, діалектики логічного та емоційно-образного в методі, і, врешті-решт, активності свідомості суб"єкта, котрий озброєний естетичною теорією. Отже, "свідомо, тобто критично".

Аналіз твору в ідеалі - це спілкування, "зустріч двох свідомостей". А неповторність притаманна йому в тій мірі, в якій відзначає вона цінителя мистецтва, художній твір. Не протистояння, а взаємопроникнення свідомостей - така діалектика животрепетного діалогу, метою якого залишається розуміння твору, судження про його істинність та досконалість. Критичне судження завжди формується на основі зовнішньої щодо аналізованого твору реальності, а розуміння художнього тексту знаходиться в діалектичному взаємозв'язку з його сприйняттям. Розуміння враховує об"єктивні характеристики твору, бо орієнтоване на точність, глибину і повноту його осмислення. Завдяки цьому розуміння можна розглядати як необхідну умову плідної літературно-критичної діяльності, її зміст.

Таким чином, діалектикою об"єктивного і суб"єктивного обумовлений не тільки розвиток мистецтва, своєрідність змін у ньому на поворотах історії, але й адекватність розуміння, глибина інтерпретації його критикою. Дисертант вважає, що тут і слід шукати відповідь на запитання, яке образно і водночас конкретно поставив В. Г. Белінський: "Де ж безпечний прохід між Сциллою безсистемності і Харібдою теорії? Судити поета без усяких теорій - ваша критика буде відзначатися свевіллям особистого смаку;... Судити поета, виходячи з якої-небудь теорії - ви не покажете поета, котрий вами розбирається, в істинному світлі. Який же шлях повинна

¹ Фюман Ф. Литература и критика. // Творчество и жизнь. Литературно-художественная критика в ГДР. М., 1976. - С. 308.

² Суровцев Ю. Про побудову курсу теорії літературної критики. // Радянське літературознавство, 1975, №1. - С. 7.

обрати критика нашого часу?"¹

Чим керуються критики нашого часу, як зовнішні фактори впливають на їх вибір позиції, установок, підходів і критеріїв в процесі аналізу літературних явищ - ось що, в загальному плані, визначило мету і завдання цього дослідження. Літературна критика - творча, ціннісно-орієнтаційна за своїм напрямом діяльність, її предметом є художній твір як інтерпретація дійсності у світлі актуальних суспільно-естетичних запитів. Дисертаційна робота має своєю конкретною метою дати уявлення про межі та ступінь об'єктивності літературно-критичної діяльності, спираючись на системний підхід до її структурних елементів: суб'єкта, об'єкта, засобів/метода/, процесу/інтерпретації та оцінки/ і результату /судження/.

Сформульовану таким чином мети можна досягнути за умов вирішення наступних взаємопов'язаних завдань. Необхідно:

- виходячи з історичної логіки самовизначення, сучасного соціально-естетичного статусу літературної критики відповісти, до якого виду діяльності в існуючій класифікації її можна віднести;

- дати характеристику критиці як діяльності насамперед ціннісно-орієнтаційній, що знаходиться в динамічній взаємодії з діяльністю пізнавальною, комунікативною і перетворюючою;

- обґрунтувати реальність гносеологічного потенціалу критики, що дозволяє говорити про неї як про "практичне літературознавство", як про один з різновидів соціально-гуманітарного пізнання;

- з урахуванням сучасного загальнофілософського трактування парних категорій "об'єкт" і "суб'єкт", "об'єктивне" і "суб'єктивне" розкрити їх специфіку в структурі літературно-критичної діяльності;

- уточнити особливості виявлення діалектики об'єктивного і суб'єктивного в методі критики;

- розкрити механізм сприйняття, розуміння твору, що передує його інтерпретації та оцінці;

- розглянути основні положення системно-цілісного аналізу художнього тексту як однієї із головних передумов його об'єктивного осмислення;

- виявити своєрідність діалогічних відносин критика з твором, що забезпечують адекватність його інтерпретації, шукану глибину розуміння;

- розглянути категорію "естетичний ідеал" як системутворюючий,

¹ Белинский В.Г. Полн. собр. соч. в 13 т. - М., 1955. - Т.7. - С.305.

інтегральний критерій оцінки твору, на підставі якого і виникає власне критичне судження.

Методологічною установкою дисертації є послідовне дотримання принципу історизму. Діалектико-матеріалістичне розуміння генезису, статусу, функцій, методу і предмету літературної критики поєднується з їх системним розглядом. Використаний також досвід вітчизняних і зарубіжних вчених, котрі зверталися до проблеми об'єктивної інтерпретації художнього твору.

Наукова новизна роботи та особистий внесок дисертанта полягає в тому, що літературна критика вперше розглянута як діяльність-пізнання. Це дозволило розповсюдити на неї основні положення та принципи соціально-гуманітарного пізнання, уникаючи при цьому крайнощів пангносеологізму. Такий підхід дав змогу всебічно дослідити проблему науковості, точності та об'єктивності висновків критики. Виходячи з неможливості безсуб'єктивної інтерпретації художнього твору та діалогічної природи критики, були виявлені та проаналізовані принципові відмінності між "суб'єкт-суб'єктив" і "суб'єкт-об'єктив" установками критичної свідомості. Розглянута діалектика сприйняття та розуміння твору як одна з найважливіших умов його глибокого та об'єктивного осмислення.

Теоретичне та практичне значення дисертації насамперед полягає в її узагальнюючому характері. В ній вперше здійснено спробу послідовно розглянути структуру та етапи літературно-критичної діяльності з точки зору реалізації при цьому принципу об'єктивності. Тобто мова в роботі йде про основоположну для літературної критики проблему: як її судження, висновки, не втрачаючи точності, що властива гуманітарному пізнанню, все ж залишаються суб'єктивними, несуть відбиток особистості професійного цінителя мистецтва, його переконань, віри, чуттєвого та раціонального досвіду, стилю. Історична логіка становлення критики, теорія і методологія системно-цілісного аналізу твору розглядаються в контексті літературно-критичної ситуації, що склалася на межі 90-х років. Ось чому отримані в процесі дослідження теоретичні та історико-літературні висновки можуть бути використані в вузівських курсах і спецкурсах з теорії, історії критики, в наступних розробках її методологічних проблем.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дисертації викладено в монографії "Літературно-критична діяльність: діалектика об'єктивного і суб'єктивного", Київ, Наукова думка, 1992 /8, 65 друк. арк./, журнальних публікаціях, брошурі. Робота обговорювалася на засіданні наукового відділу Інституту російської мови ім. О. С. Пушкіна, за темою ди-

сертації виголошені наукові доповіді на конференціях в педагогічному та медичному інститутах м. Києва. Матеріали дослідження використовувалися дисертантом під час проведення лекційних та практичних занять з теорії та історії літератури на філологічному факультеті Київського педінституту.

Структура роботи. Мета, завдання та обраний шлях дослідження визначили структуру дисертації. Вона складається з вступу, двох глав, поділених на частини, і висновків.

Глава I. Критика як діяльність-пізнання.

Природа та статус літературної критики, науковість, об'єктивність її висновків - проблеми теоретичні. І хоча вони вивчаються досить значний час, все ж далеко ще не вичерпані. Їх актуалізація значною мірою соціально обумовлена. Але які б не були досягнення сучасної теорії, акцент тільки на них веде до проявів суб'єктивізму, антиісторизму. Найважливіша вимога діалектики - єдність історичного та логічного. Тому невеликий відступ у минуле, що забезпечує єдність синхронного та діахронного підходів, дозволить глибше зрозуміти історичну логіку виникнення критики як самостійного виду діяльності, соціального інституту.

I. Самовизначення критики - становлення літературознавства.

Літературно-критична думка стала відповіддю на потребу літератури до саморефлексії, осмислення власного досвіду і природи. Спочатку все обмежувалося різноманітними регламентаціями стосовно діяльності митця, які виникали на підставі вже існуючих традицій. Роздуми про сюжет в гомерівських поемах свідчать про те, що автокритика супроводжує творчий процес на всіх його етапах і що одвічно критик був людиною, причетною до літератури, з усіма наслідками, що з цього витікають. В античності з'являється і сам термін "критика", зрозуміло, не в нинішньому його розумінні, оскільки критика була позбавлена можливості оперативного аналізувати поточну літературу, її перспективи.

Пізнання закономірностей поетичної творчості спиралося на його ж засоби і обмежувалося спочатку судженнями про виразність мови творця, ступінь його схожості з життям. З виникненням книгодрукування, періодичних видань критика стає суспільно-перетворюючою діяльністю, яка регулює взаємовідносини між митцем і читачем, організовує "стихийний процес переростання естетичного в соціальне і навпаки". В критиці вже вбачають "голос соціального замовлення", що і дає підстави розглядати її в контексті теорії пізнання. Поетичне мистецтво, за думкою Арістотеля, стає можливим завдяки наслідувальним здібностям людини, саме вони і визначають пізнавальні та гедоністичні функції літератури. Текст матеріалів -

ний, тому він сам по собі факт дійсності, а також і засіб її пізнання, бо саме реальність - незмінний предмет мистецтва. Чутлива матеріальність художнього творіння, що не співпадає ani з самою реальністю, ani зі змістом свідомості, є незаперечний доказ на користь можливості його об'єктивного пізнання.

Д. Лихачов підкреслював, що літературознавство перетворює літературу в дійсність, а критика за допомогою літератури пояснює дійсність. Критика залишається науковою системою "усереднені літератури і для літератури", "подає інтереси мистецтва в суспільстві та запити публіки до митця" і тому дуже динамічна у своїх прагненнях гармонізувати їх стосунки. Ось чому завжди виникають певні труднощі, коли потрібно виявити логічність в її історичному становленні і коли необхідно свідомо ігнорувати все випадкове. Самовизначення критики ускладнюється ще і з іншої причини. Власне критичне судження виникає не тільки у відповідності з існуючими уявленнями про користь і красу. Воно завжди ґрунтується і на досягненнях філософії, яка узагальнює існуючий естетичний досвід, ораторського мистецтва з його публіцистичністю, логікою аргументації, образністю. Тобто, перший критик, незалежно від того, хто він був, поет чи просто компетентний читач, мав знання, універсальні для своєї епохи, дар красномовства і переконання. Крім того, він мав бути естетично обдарованою особистістю, яка була здатна професійно судити про художні цінності.

З необхідності встановити, наскільки адекватно відтворений оточуючий світ в поетичному творі, розпочинається емансипація критичної думки, вона стає в опозицію до художнього тексту. Критичне судження примушує автора звернутися до себе, зробити спробу розмежувати у власній діяльності канонічне та індивідуально-новаторське. "Така діалектика критичної творчості: вчитися у літератури і бути самостійною щодо до неї".¹ Подвійність, маргінальність критики пов'язана з проміжним станом між автором і читачем її предмета - тексту, розбіжністю принципів освоєння дійсності літературою і наукою, до яких вона генетично тягнеться. Пізнання та пояснення реально існуючого, з урахуванням різних засобів, що при цьому використовуються, - початковий імпульс зародження мистецтва і критики. Два напрями в історії критики намічені вже в античності. Якщо основою положна праця Арістотеля "Про мистецтво поезії" /1У ст. до н. е./ написана у жанрі наукового трактату, то в "Посланні до Пізонів" /"Наука пое-

¹ Баранов В. И., Еузаров А. Г., Суровцев В. И. Литературно-художественная критика. - М., 1982. - С. 45.

зії, I ст. до н. е. / Горация елементи критики та теорії словесної творчості викладені в поетичній формі. В XVI столітті в цьому напрямі продовжував працювати Н. Буало, котрий створив на основі поглядів Горация маніфест класицизму. Щодо філософського осмислення мистецтва, розпочатого Арістотелем, то воно було розвинуте в працях Канта і Гегеля.

Періодика, на відміну від таких існуючих раніш засобів комунікації, як окремі художні тексти, листи, публічні виступи, орієнтована на систематичний діалог з масовим читачем. Сприяє цьому і розвиток книгодрукування. В результаті – письменник отримує професійний статус, відповідно до цього, із випадкових форм існування, із "реві в собі" критика перетворюється в "річ для кожного", у ланку процесу комунікації в сфері культури, а образ – у ланку комунікації в сфері мистецтва. Такі передумови утвердження соціального інституту критики. Її гносеологічний потенціал не ілюзія, тим більш не декларація. Тому літературно-критична діяльність не приречена нести постійно відбиток суб"активізму, невмотивованої пристрастності та однобічності, надавати процесу культури лише духу змагання, боротьби, конфліктності.

2. Природа і гносеологічний потенціал критичної діяльності.

Якщо бачити в теорії розвинену форму результатів пізнання, то слід відзначити, що критика не має й досі того запасу знань про свої можливості щодо осмислення літературних і суспільних явищ, які б забезпечували її висновкам переконливі науково-теоретичні узагальнення, виводили б її за рамки лише прикладної ролі. На протязі своєї історії критика редукувала процес отримання власного знання, спираючись на до- і позанаукові види досвіду. В ній завжди пульсує день нинішній, вона соціально ангажована та спонукальна, на відміну від науки, з її підкреслено позачасовим і позаасоціоцим характером. А наміри багатьох літераторів вважати критику науков в усі часи диктувалися необхідністю протистояти проявам дилетантизму та емпіризму, групі вшину, несмаку, спробам зробити з мистецтва таємницю, відкрити лише причетним до нього. Спонукальним моментом критичного ставлення до світу є небажання миритися з тим, що оточує нас. Як мотив пізнання критика залишається і засобом додавання знання, і специфічним видом пізнання. Але критику не можна звести лише до нього.

Таким чином, пізнання /об"активний науковий аналіз/ та естетична потреба /суб"активні естетичні почуття особистоті / як мотив сприйняття передбачають активне, діяльне ставлення критики до літератури, життя, завдяки чому відбувається додавання знання. Пізнання передус діяль-

ності, яка, в свою чергу, можлива лише тоді, коли спирається на пізнання. Останнє саме по собі є діяльність свідомості з метов адекватного, цілеспрямованого засвоєння світу, який нас оточує. І в цьому неминучість індивідуального сприйняття дійсності. Подібний підхід до пізнання дозволяє зробити висновок: воно не обмежується дзеркальним відбиттям об'єктивної реальності у мозку людини. Пізнання - це суперечливе наближення суб'єкта до об'єкта, що супроводжується поглибленням, розвитком знання, відтворенням об'єкта в його становленні. Інакше кажучи, пізнання - це і діяльність, і відбиття. А пізнавальне відбиття можна уявити як процес руху від простого до складного, від внутрішнього до зовнішнього, під час цього виявляється діалектика чуттєвого і раціонального, пізнання і практики, абсолютної і відносної істини, аналізу і синтезу, історичного і логічного. Рух цей - результат цільового відбиття об'єкта і цільової активності суб'єкта, а їх єдність і є сутність діяльності.

Свідомість ідеально відбиває предметну дійсність, а її об'єктивний зміст перетворює у суб'єктивні образи, в яких реалізується взаємопроникнення об'єктивного і суб'єктивного, істини і помилки. В образах відбито й дійсність, і елементи критичного ставлення до неї, які спонукають суб'єкт до діяльності, до активізації його інтелектуальних, духовних можливостей. Зокрема, образ в літературі і поняття в критичній свідчать про перетворюючу працю свідомості, оскільки вони знаходяться у відповідності до об'єктивної дійсності і водночас до мети, потреб індивіда, допомагають і йому пристосуватися до цієї дійсності, і навпаки. За відношенням "я" до "не-я" завжди можна побачити деяку відповідність "між свідомістю, що відбиває природу, і природою, що відбивається свідомістю". Тобто, важливими характеристиками свідомості є суб'єктивність, діалогічність, певна неповнота відбиття реальності, а об'єктивним слід вважати знання, отримане в результаті максимально можливої в даних умовах єдності суб'єкта і об'єкта, збігу за змістом свідомості першого з другим. Явище, річ, які стали об'єктом для суб'єкта, отримують в знанні ідеальне вираження. Знання за змістом збігається із засвоєною частиною об'єкта, який обов'язково виходить за межі осмислення його суб'єктом.

Пізнання, котре розуміють як діяльність, процес, пояснює механізм виникнення нового знання від початкового моменту до підсумку, що прогнозується. Літературна критика постійно знаходиться під владою моменту, має справу з багатомірним, до кінця не досягненим об'єктом - художнім образом, і тому, як правило, редукує пізнавальні операції

і логічну аргументацію висновків. Процес власне літературознавчого аналізу, коли домінує об'єктно-направлена, пізнавальна установка, в критичному матеріалі часто відсутній. В. Бруховецький пояснює парадоксальну наукову значимість ненаукових висновків критики в першу чергу комунікативно-прагматичним, практичним мисленням, що властиве їй. Але при цьому не роз'єднує його з мисленням художнім і науковим.¹

Будь-яку діяльність можна вважати об'єктивною вже тому, що вона спрямована на реально існуючий об'єкт, і саме від нього, а не від суб'єкта, залежить її протікання. З одного боку, в цьому акті неможливо виключити свідомість, волю, інтереси, мету, інші індивідуальні характеристики суб'єкта, з другого боку, саме від нього залежить об'єктивність діяльності, бо суб'єкт завжди керується нормами поведінки, алгоритмами дій, суспільними орієнтаціями, що реально існують. Адже мета теж виникає спочатку у вигляді суб'єктивного образу результату, що передбачається. Тобто вона суб'єктивна за формою та об'єктивна за змістом. Напрошується висновок: будь-яка діяльність діалектично суперечлива, суб'єктивно-об'єктивна, а її загальною умовою є не опозиція суб'єкта і об'єкта, а їх взаємодія, взаємопроникнення, взаємодоповнення. Або, точніш, напружена, суперечлива єдність.

Діяльність у філософському аспекті - це творчий, усвідомлений, цілеспрямований процес дії суб'єкта на об'єкт, що спричиняє саморозвиток першого і перетворення другого. В процесі діяльності здійснюється діалектична єдність теорії та практики, пізнання та перетворення дійсності, реалізується суспільна сутність людини, вона - засіб самоутвердження, самовираження індивіда, джерело його досвіду. Тобто за сутністю своєї діяльності завжди залишається адаптивно-адаптуючою. Саме в цьому аспекті діяльність є ключ до розуміння людської суб'єктивності, фактор послідовного, активного ставлення людини до світу, що її оточує. Отже, визначає природу критики не категорія свідомості, а категорія діяльності, яка виявляється у формі свідомості. До такого висновку Р. Гром'яка слід приєднатися.²

Через діяльність людина поєднується з повсякденним життям, а виконуючи з мети, засобів і результатів, своєрідності об'єкта і його взаємодії з суб'єктом, за певним видом діяльності закріплюються відповідні групи людей. Розподіл праці диференціює діяльність. Нині розповсюджен-

¹ Бруховецький В. С. Критика як мислення. // Радянське літературознавство-1983. № 10. - С. 24.

² Гром'як Р. Т. Естетика і критика. - Київ, 1975. - С. 207.

на така класифікація: діяльність пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, комунікативна, перетворююча. Але діалектика будь-якої діяльності в тому, що, змінюючи світ навколо себе, суб'єкт неодмінно змінюється сам. Вектор діяльності одночасно спрямований і на внутрішній світ особистості, звідси - ще чотири її різновиди: самопізнання, самооцінка, самоспілкування, самотворення. Всі згадані види діяльності не роз'єднані між собою "китайським стіном", це, скоріш, багаторівнева, динамічна система; хоча, зрозуміло, кожен різновид самостійний за метов, мотивами, характером протікання. За структуров літературна критика не є виняток, але ж до назви даної глави увійшло визначення її як діяльності-пізнання. Формула "критика як діяльність-пізнання" досить умовна і необхідна, так би мовити, для "чистоти експерименту". В протилежному випадку, ланцюжок необхідних логічних операцій "інтерпретація - розуміння - об'єктивне судження" втрачає підстави, має вигляд умовлядно сконструйованої схеми. А саме "володіння науковими способами аналізу тексту" обмежує вияви суб'єктивності, збуджує бажання протиставити категоричності оцінки розсудливість доказу.¹

Установка на цілісний аналіз твору втілюється тоді, коли кожному рівню проникнення в текст відповідає той чи інший домінуючий в даний момент вид діяльності. Без розуміння характеру протікання кожного з них у системі критичної діяльності, мабуть, неможливо говорити про її природу. Все те спільне, що властиве пізнавальному відбиттю, не виключає принципових відмінностей, коли мова йде про дослідження соціальних і природних явищ. Вони пов'язані насамперед з особливостями суб'єктно-об'єктивних відношень, методу визчення. Тому виділяють пізнання природне, технічне, соціальне, і до кожного з них можна застосувати загальнометодологічний принцип К. Маркса: "Ні природа в об'єктивному сенсі, ні природа в суб'єктивному сенсі безпосередньо не дана людській істоті адекватним способом".² Саме по собі це ставить під сумнів твердження про несумісність знань про природні та суспільні явища і процеси, коли останнім відмовляють в науковості та об'єктивності.

Філософський, економічний, гуманітарний типи пізнання, доповнюючи один одного, досліджують з різних боків об'єктивні факти суспільного життя; в них з різним ступенем вірогідності та переконливості використовуються математичні методи. Як в природних, так і в суспільних нау-

¹ Баранов В.И., Вочаров А.Г., Суровцев Ю.И. Литературно-художественная критика. - М., 1982. - С. 44.

² Маркс К. Из ранних произведений. - М., 1956. - С. 632.

ках збігається в загальних рисах етапи отримання істинного знання. Соціальна реальність в пізнанні - це діяльність, де суб'єкт переходить в об'єкт, саме тому все зводиться до розуміння сутності людини. Щось подібне відбувається і при вивченні природи, однак протистояння суб'єкта і об'єкта тут більш виражене. Принцип діяльності в загальній теорії соціального пізнання виконує евристичні функції. І в критиці особливо помітно, коли суб'єкт відходить від власне наукового пізнання - "все про об'єкт", у бік пізнання буденного - "все для суб'єкта".

Головне положення матеріалістичної діалектики як метода пізнання - "об'єктивність розгляду" - в однаковій мірі застосовується і в суспільних, гуманітарних науках, де результати також повинні бути інтерсуб'єктивні, тобто незалежні від конкретної людини, точніше, не належати тільки їй. Цьому сприяє інший важливий принцип пізнання, який орієнтує на пошук інваріантного, типового в об'єктах, акцентує увагу на їх загальній значимості, не випадковості, гносеологічній необхідності існування. Питання в тому, як ці принципи реалізуються, бо категорії діалектики виявляють в повній мірі свою значимість і універсальність саме в конкретних науках, стверджуючи їх право вважатися такими. При цьому будь-яка форма конкретно-наукового пізнання з філософської точки зору є результат взаємодії суб'єкта і об'єкта. І без загальнофілософського тлумачення понять "суб'єкт" і "об'єкт", а також похідних від них - "суб'єктивне" та "об'єктивне", неможливо зрозуміти межі та ступінь об'єктивності трьох інших складових літературно-критичної діяльності: засіб /метод/, процес /інтерпретація та оцінка/, результат /судження/.

3. Активність суб'єкта - умова об'єктивності пізнання.

Сучасне трактування парних категорій "суб'єкт" і "об'єкт" пов'язане з ім'ям Канта, вчення про них в роботах німецького філософа вперше стає теоретико-пізнавальною проблемою. У Канта, як і у Гегеля, суб'єкт - не пасивний споглядач, гносеологічний Робінзон, а діяльна особистість. Однак це зовсім не означає, як вважали деякі філософи - ідеїсти, що суб'єкт має якості надприродні, а весь світ - його продовження. Співвідносно, корелятивні гносеологічні категорії "суб'єкт" і "об'єкт" вже з цієї причини не повинні протиставлятися, або утверджуватися одна за рахунок іншої. Спосіб їх існування - системність. Вірно зрозуміти їх співвідношення можна лише, виходячи з конкретно-історичного рішення основного питання філософії, а визнання матеріальної єдності світу стає однією з найважливіших умов його об'єктивного пізнання. В свою чергу, ес-

новом об'єктивності гуманітарного пізнання і, зокрема, сталості літературного твору є "неповторне індивідуальне втілення загального родового змісту людства та світу" /М.Гіршман/.

Для пізнавального відношення виділення суб'єкта та об'єкта обов'язкове, але вже за рамками гносеологічного протистояння різниця між ними відносна. В залежності від обставин вони можуть мінятися ролями. Скажімо, суб'єкт, втрачаючи індивідуальність, перетворюється в соціальний об'єкт і залишається ним в процесі самопізнання. Діяльний підхід - системоутворюючий початок у динамічних відносинах між суб'єктом і об'єктом. Говорити про суб'єкт в онтологічному розумінні не можна, бо народжується він як об'єкт, а суб'єктом стає лише тоді, коли перетворюється в особистість, котра цілеспрямовано пізнає і активно діє у відповідності зі своїми інтересами, надбанням котрої стала культура минулого. Суб'єкт у філософському розумінні - категорія, яка має соціально-гносеологічне значення. Володіючи свідомістю та мисленням, суб'єкт формується в процесі самоствердження і соціалізації, в повсякденній життєдіяльності постулово виникає його психологічний образ з рисами загальними та особливими, розвиваються здібності. Як творець, суб'єкт здатний до самодетермінації, що обумовлена протиріччям індивідуального і суспільного в ньому, його протилежністю власній об'єктивній визначеності.

Лише людину можна вважати суб'єктом свободи, відповідальності, розумної діяльності, суб'єктом психологічним і юридичним. Правову відповідальність за свої діяння несе лише особистість, котра сама зробила вибір між можливим і допустимим. Коли суб'єкт "розчиняється" в суспільному, а замість нього виступає колектив, товариство, партія, навіть людство, то знеособлюється пізнання, твориться беззаконня. Подолати "парадокс суб'єктивності" пізнання можна тільки за умов визнання взаємопроникнення логічного і психологічного в суб'єкті. Водночас, деякі вчені, намагаючись уникнути крайнощів психологізму, нині виступають за гуманізовану гносеологію. Навіть у суто теоретичному пізнанні концепція гносеологічного суб'єкта визнається не вичерпанов, тим більше - в літературно-критичній діяльності. Особиста відповідальність критика /як міра його свободи/ є регулятором його творчої діяльності вже тоді, коли здійснюється вибір методу інтерпретації, що адекватний внутрішнім закономірностям предмету, а яким він перебуває у відношеннях "свободної залежності". Істинний критик, котрий оперує не кількісними, а якісними критеріями, здатний встановлювати живий, діалогічний зв'язок з іншими суб'єктами, в тому числі з власним "я", до якого він неодмінно звертається в акті сприйняття. Але, в першу чергу, ним стає сам твір як втілення неповторної авторської індиві-

дуальності, або суб"єкта творчості. "Гносеологічний суб"єкт, - підкреслював М.Бахтін, - єдиний не передбачає існування будь-яких інших суб"єктів, не може вступати з ними у відносини".¹

Критик - суб"єкт творчості, пізнання, самотворення. Плідність його зусиль залежить від вміння бути самокритичним, правильно співвідносити емоції і судження. Самороздвоєння суб"єкта, бажання стати в "третю позицію" щодо себе і об"єкта, глянути збоку - важлива передумова об"єктивності пізнання, бо саме тоді суб"єкт має можливість внести поправки в хід аналізу, співвіднести їх з об"єктом, який залишається при цьому "річчю в собі". Об"єктивність досвіду людини залежить, крім усього, і від такого вміння ставитися до себе як до особливого об"єкта, який володіє свідомістю, а, відтак, і самосвідомістю. Творчо зростати може особистість, здатна до неупередженої самооцінки, здатна звільнитися "від випадкових прихв думки".

Суб"єктивний фактор в пізнанні - не синонім волютаризму і свавілля, неповноти, неточності та тенденційності, він цілком об"єктивне свідчення утвердження особистості і запорака неспівпадіння образів, що виникають, з об"єктом відбиття. Унікальність суб"єкта - в його здатності вибирати засоби і мету діяльності, уособлювати всі її види. Пасивність і конформізм деформують сутність суб"єкта, позбавляють його атрибутивних якостей. Отримати цілісне уявлення про суб"єкт можна тільки з урахуванням його активності, тобто фізичних, інтелектуальних і духовних можливостей, які реалізуються в конкретній діяльності. Активність - діалектична єдність об"єктивних умов і суб"єктивних даних людини, що виявляються в конкретній ситуації з метою задоволення своїх потреб. Причому роль суб"єкта послідовно зростає у відповідності до його активності, вона, в свою чергу, стимулюється арсеналом засобів дослідження, що теж постійно збільшується, а також залучення до сфери життєдіяльності все нових об"єктів.

Сказане вище підготувало до сприйняття об"єкта як певного предмету, на котрий діють зовні. Таке становище факту, явища, речі поза суб"єктом характеризує саме об"єкт. Предметом він стає, коли його залучають до діяльності, яка необхідна людині. Метод дослідження виникає вже при виділенні предмета з об"єкта. В діяльності об"єкт перетворюється в предмет, який входить до його структури і водночас "заміняє" його у відповідності до установки конкретного дослідження. Знання про предмет детерміновано об"єктом, він у взаємодії з суб"єктом створює предмет як результат діяльності. Взаємодія, єдність рівноправних категорій "суб"єкт" і "об"єкт" - особливість предмета мистецтва, а також і критики.

¹ Бахтін М. Естетика словесного творчства. - М., 1979. - С. 266.

Об'єкти гуманітарного пізнання - продукти свідомості людей, духовні цінності. Вони діалогізують пізнавальну ситуацію, оскільки самі розглядаються в ній як суб'єкти. Сама природа гуманітарного пізнання діалогічна, і вже тому усунути суб'єктивний фактор у гуманітарних науках неможливо. "Тут сам об'єкт дослідження має суб'єктивне вимірювання, тут "дух" осягає "дух", суб'єкт пізнає суб'єкт".¹ Митець утворює свою волю, суб'єктивність у формі твору, при цьому він спирається на реальність об'єкта, але не посягає на його сутність. Вона і стає підставою для майбутнього діалогу з читачами. Їх суспільний інтерес до твору надає об'єктивності висновкам критики, яка звертається до нього. Загальний об'єкт неоднаково сприймається письменником і читачами, проковує їх не тільки до діалогу, але й до "зняття" показової для ситуації пізнання напруженості. В цьому розумінні мистецтво не самодостатнє, не може замикатися в самопізнанні, як це іноді намагаються виставити. Письменник присвоє та засвоє необхідні і значимі для нього об'єктивні якості об'єкта, сам стає його міром. Відбувається злиття суб'єкта і об'єкта, а предмет, що входить до системи їх взаємодії, так чи інакше наділяється об'єктивно-суб'єктивними якостями. Таким предметом для критики стає твір. І тільки сторонній, зовнішній спостерігач, котрий знаходиться поза системою "суб'єкт - об'єкт", сприймає твір з основного з об'єктивного боку. Питання в тому, наскільки доречно таке ставлення до мистецтва, якщо, зрозуміло, це не свідомою установка. Ясно одне: предмет у такому випадку втрачає якісну визначеність, а ще точніш, - поза суб'єктом сприйняття він зовсім перестає бути таким.

Художнє творення як знакова система /текст/, естетична даність існує об'єктивно, незалежно від особистості, що його сприймає. Воно не стільки матеріальне, скільки саме об'єктивне. Однак це це "можливість", "початки онтології" твору, і читач, котрий присвоє його як предмет, не створив, а відтворив один з варіантів художньої системи, чия багатозначність і діалогічна різноспрямованість нібито програмується автором. Не випадково твір іноді називають "об'єктивованим суб'єктом". Текст плюралістичний, скінченний за обсягом і нескінченний за змістом, а твором він стає у свідомості читача. Текст організує сприйняття, обмежує і водночас пробуджує творчі можливості критика, при цьому текст залишається для нього засобом самоактуалізації, "об'єктивною істиною", незваженим критерієм адекватності суджень і оцінок. У вигляді задуму

¹ Коршунов А.М., Монтатов В.В. Диалектика соціального пізнання. - М., 1988. - С. 266.

твір завжди народжується раніш тексту, як "ціле раніш часток", тому в ньому завжди є "нетекстовий контекст" /М.Бахтін/. Ігнорування контексту реальності, всього того, що супроводжувало виникнення задуму, збіднює, якщо не переключає, аналіз.

Творчий потенціал критика, доцільний характер його діяльності, освяченої ідеалом, сприяє відтворенню предмета в його можливому, належному вигляді, коли дослідник відштовхується саме від контексту реальності. Спонукальною причиною критичного відгуку, як правило, стають актуалізовані суспільно-естетичні потреби, соціальні конфлікти, протиріччя. Тобто, час є спосіб вираження людської суб"ективності. Художній образ у творі письменника - системний об"єкт спілкування, пізнання, складна єдність об"єктивного та суб"єктивного, сьогочасного, минулого та майбутнього. Різноманітність тлумачень, рівень спілкування та глибина проникнення в образ залежить і від його багатозначності, і від досвіду, професіоналізму критика, від того, наскільки художній світ митця викликав в його душі певний резонанс. І, зрозуміло, "пізнання тут потребує не виключення, а включення в свої результати змісту особистості, що пізнає".¹

Два диспозиційних поняття "суб"єкт" та "об"єкт" - основа існування категорій "суб"єктивне" та "об"єктивне", і, відповідно, другі виражають якості, визначення перших. Об"єктивне та суб"єктивне можуть включати в себе елементи матеріального і духовного, виступати у формах стихійного та свідомого, водночас ці поняття не тотожні категоріям "матеріальне" та "ідеальне". Сама свідомість об"єктивна за своїм джерелом - дійсністю, за умовами формування - історичною практикою, за логічною сутністю, що складається на основі законів мислення. Об"єктивно детермінована і сама суб"єктивність особистості, оскільки багато в чому обумовлена побудовою органів почуттів, нервовою системою, рівнем розвитку індивіда, пізнання в даний момент.

Принцип об"єктивності зовсім не означає, що можлива "безсуб"єктивна" інтерпретація дійсності. Тільки через істинну суб"єктивність стає реальною більш висока форма об"єктивності, і вона показова саме для мистецтва. Свідома суб"єктивність набуває в мистецтві значення об"єктивного факту, а їх накопичення сприяє створенню багатокольорової та багатогранної картини навколишнього світу. Адже загальнолюдське завжди розкривається в мистецтві завдяки індивідуальним виявленням духа. Д.Лихачов вважає, що саме вивчення власного суб"єктивізму є шлях

¹ Гиршман М. Путь к объективности. // Вопросы литературы. - 1978. - №1, - С. 245.

до об'єктивності.¹ Суб'єктивне похідне від об'єктивного, форма його виявлення, але належить завжди суб'єкту, з його досвідом, інтелектом, волею, емоціями, духовними та моральними принципами. Пізнання завжди збагачується за рахунок фантазії, інтуїції, передбачення, уяви суб'єкта. В цілому, на чуттєвому ступені пізнання суб'єктивність знання очевидна, на логічному - опосередкована.

Психофізичною основою суб'єктивності є здатність нервової системи затримувати увагу на незрозумілих фактах, явищах, при цьому активізуються можливості та попередній досвід особистості. Психологи не вважають суб'єктивність дефектом пізнання, це лише форма об'єктивної істини, і тільки абсолютизація суб'єктивного руйнує уявлення про неї. Суб'єктивність пов'язана насамперед з активним ставленням людини до світу, воно реалізується у виборі засобів, мети, форм актуальної діяльності. Діяльність - показник соціально-психологічної активності особистості, інакше кажучи, міра її суб'єктивності. І тоді об'єктивне - це результат минулої суспільної діяльності, що опредмечена. Взагалі, проблема суб'єктивності розглядається не тільки як ключова у будь-якій формі діяльності, пізнання, але і в поступовому русі, прогресі, де роль індивідуальностей не можна применшувати.

4. Специфіка гуманітарного пізнання.

Отже, в об'єктивному ніколи не згасає суб'єктивне. Грань між суб'єктивним і об'єктивним досить відносна, але вона існує і свідчить про протилежність цих категорій. В результаті пізнання об'єктивне стає змістом суб'єктивного, яке надає йому суб'єктивно-логічної форми, тобто знання за змістом не належить людині, але оформлене воно у вигляді людських відчуттів, думок. Тільки виходячи з діалектики об'єктивного і суб'єктивного слід пояснювати рух мистецтва, його оновлення, необхідність, якісну своєрідність та цінність. Взаємовідношення між об'єктивним і суб'єктивним можна уявити як чергування стану напруженості та рівноваги, що відбувається на основі об'єктивного. Діалектика об'єктивного та суб'єктивного виявляється не в пізнанні, не в об'єктивно-істинному знанні, що отримане, а в практичній діяльності - у втіленому знанні, досягнутій меті.

Суб'єктивна людська мета та об'єкт, яким вона визначена, завжди опосередкована методом, знаряддям досягнення цієї мети. Багатьох прихильників має точка зору, що який метод-такий і результат. Інакше кажучи, метод-первинний; як засіб пізнання він пов'язує разом суб'єкт і об'є-

¹ Лихачев Д.С. Еще раз о точности литературоведения. // Русская литература. - 1961. - № 1. - С.81.

ект.Першому він належить, а на знанні законів існування другого формується.Суб"ективне в критичному методі так чи інакше детерміновано об"ективною даністю твору, а завдання аналізу - вивчення різноманітних форм цього зв'язку.В художньому методі суб"ективність виявляється більш наочно, тут багатства життя відбивається, перетворюється в індивідуальній неповторності, на відміну від науки, яка відшукує інваріантне в явищах і предметах.Зближує науковий та художній методи спрямованість на істинність знання, опора на діалектичне сприйняття дійсності, спільність принципів відбиття світу, адекватність якого перевіряється практикою.В обох випадках, "не тільки результат дослідження, але і шлях, що веде до нього, повинен бути істинним".¹

Система літературно-критичного методу складається із загально-теоретичної /філософської/ та спеціальної підсистем.Діалектика художнього образу обумовляє складність вибору методу.В основі його не тільки логічні операції, але й естетичне переживання, - звідси досить велике імовірність помилок у критиці.Особливо, коли метод вважають незмінною структурою.Вибір засобів та форм, принципів та критеріїв аналізу - похідне від завдань, що поставлені, суб"ективний бік наукового методу.Тут він конкретизується, за рахунок творчої активності критика відбувається оновлення, розвиток методу.Зв'язок спеціального методу з загальнотеоретичним рухомий, діалектичний, і лише у випадку їх органічної єдності критичне судження виникає як підсумок, рівнодіюча різноманітних підходів, точок зору.Майстерність критика, поміж всього іншого, - це певна сукупність засобів пізнання, ступінь свободи володіння ними. А всі спроби "уніфікації" методу, як правило, залишаються безплідними.Якщо діалектика передбачає розглядати об"ект у сукупності суперечностей, в русі, в розвитку, не автономно, то мінливості предмета повинен відповідати певний гнучкий апарат понять.Категорії діалектики перебувають у стані постійного взаємного переходу, становлення, що дозволяє за їх допомогою відтворювати об"ективну картину розвитку предмета.Основною для складної єдності в критиці загальнофілософського методу, категорії якого моделюють динаміку суспільного життя, та методу спеціального є синтез їх понять.

В дисертації наголошено: саме метод, а не об"ект конституують гуманітарне пізнання в комплексі соціальних наук.Об"ект в даному випадку - підсумок людської діяльності, суб"ективний за своєю природою, а ось метод втілює діалектику об"ективного і суб"ективного в пізнанні,

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - Т.І. - С.7.

або, інакше кажучи, дозволяє поєднати теоретичне осмислення об'єкта з особливостями його самого та особистості, яка пізнає. Інша природа об'єкта та метода позначається на розумінні об'єктивності гуманітарного пізнання. Багатство духовного світу суб'єкта передається об'єкту, він набуває загальнолюдського змісту, виходить за власні межі та здійснює зворотний вплив. У взаєминах суб'єкта і об'єкта останній перетворюється на справжнього суб'єкта, виникає ситуація діалога, спілкування. Схема гуманітарного пізнання, у більшості випадків, має вигляд "суб'єкт-суб'єкт". Відповідно, "діалектика гуманітарного пізнання така, що адекватне розуміння суб'єктивного стає можливим лише через аналіз його зовнішніх об'єктиваций, які виступають у вигляді текстів, знаків і символів, словом, у вигляді мови".¹ Художній текст об'єктивує знання про людину та суспільство в усьому багатстві життєвих проявів, в ньому виражаються закономірності, які цікавлять всі гуманітарні науки. Вони знаходять у літературі тільки їм притаманний предмет. Літературна критика не зв'язує на автономію цих наук, а, виходячи з онтології художнього твору - головного об'єкта критики, має всі підстави інтегрувати методи гуманітарних дисциплін, будувати на їх основі власну методологію.

Оцінні відношення - одна з головних ознак гуманітарного пізнання. Власне, з оцінки і розпочинається пізнання предмета. Оцінка і розуміння діалектично взаємодіють, ось чому розуміння є завжди оцінка, а філологію дійсно можна порівняти зі службою розуміння. В філософському плані розуміння - це соціально-детерміноване, суб'єктивне уявлення про значення і зміст предмета/насамперед, це суспільно-культурні та історичні факти/, що склалося на підставі оцінного знання про нього. Зрозуміти - значить зуміти пояснити щось, а це - привілей людини, особливість гуманітарного пізнання. Не протиставляючи пояснення і розуміння, слід підкреслити оцінний характер другого, оскільки про нього можна говорити лише маючи на увазі результати життєдіяльності людей, які керуються суб'єктивними мотивами, дбають про свої інтереси. І хоча пояснення також виявляє закономірності, підводить окремі випадки під загальне правило, воно не враховує суб'єктивні думки об'єкта, бо такими для нього залишаються в першу чергу природні явища.

Психологічний механізм розуміння ґрунтується на принципі аналогії власного "я" з іншим "я" і навпаки; інакше кажучи, розуміння - це надання смислів тому, що необхідно зрозуміти, виходячи з власних знань

¹ Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания. - М., 1988. - С. 313.

та досвіду. Від них, зрілості людини в цілому залежить глибина розуміння. Потреба в ньому - не тільки вихідний момент мислення, але і одна з головних умов існування людини взагалі, відчуття нею повноти буття. Проблемна ситуація "розуміння-нерозуміння" особливо характерна для інтерпретації/невяне, попереднє розуміння/, діалога, коли дуже відчувається неспівпадіння досвіду співрозмовників і драматизм ситуації неможливо "зняти" навіть за допомогою такого засобу розуміння, як спільна мова з її властивістю понадіндивідуальності. Між тим, тільки принцип діалога дозволяє розкрити внутрішню сутність розуміння.

Психологи розглядають розуміння як регулятор повсякденного спілкування людей, що виявляється у співперечиванні, співчутті. Розуміння - феномен практичної свідомості, онтологічна, а не гносеологічна характеристика суб'єкта, яка свідчить насамперед про його творчий потенціал. Відповідно, з "презумпції нерозуміння" виходить в своїй діяльності кожен критик, котрий прагне істини, прагне осмислити невяний авторський зміст. Встановлюючи зв'язок розуміння між автором і собою, критик створює умови для "конгеніального смислородження в акті сприйняття". Критичний аналіз в принципі ніколи не обмежується інтерпретацією вже зрозумілого, це завжди процес більш поглибленого розуміння художнього світу твору, що відтворює його текст. Читання вже орієнтовано на розуміння тексту, воно і стає умовою для наступного аналізу. Динамічний, цілісно-індивідуальний характер розуміння, коли синтез домінує над аналізом, позначається на гуманітарному за своєю суттю пізнанні в критиці. Твір завжди потребує "штучної роботи розуміння"/Л.Баткін/, що забезпечує проникнення в його об'єктивний зміст, літературний контекст. Для цього критик повинен в тій чи іншій мірі проникнути в творчу лабораторію митця і стати конгеніальним йому, відтворити за ним всі етапи втілення задуму. Комунікативна спрямованість мистецтва закликає до подібної співтворчості. Творення письменника, на відміну від закритих текстів, які можна лише тлумачити, розуміється саме виходячи з його змісту, а він передбачає різні варіанти значень, що виявити в достатній мірі складно. Очевидно, різні інтерпретації тексту не мають нічого спільного з повільністю критиків, їх суб'єктивна активність спрямована на реконструкцію задуму і втілення в їх єдності та конкретності.

Переконаність в певних істинах народжується тільки в процесі глибокого, всеосяжного розуміння. Ось чому діалог, в свою чергу, передбачає не тільки розуміння сторін, але і досить жорстке протистояння, зіткнення і урахування протилежних, навіть взаємовиключних точок зору, його ефективність залежить від ступеню володіння опонентами культурою ве-

дення полеміки, ширше - від моральності їх позицій. Внутрішня правдивість, щирість, сумлінність, коректне цитування чужих думок, підкреслюють дослідники гуманітарного пізнання, набувають в ньому гносеологічного значення, стають ознакою науковості, і не стільки об'єктивності, скільки глибини розуміння. ¹Що знову ж таки свідчить про неможливість елімінації суб'єкта, його доброї та злої волі, вчиння слухати і чути, співвідносити прив'язаності, чутливе сприйняття з пафосом наукового мислення, яке потребує перевірки висновків і узагальнень, пошуку істини.

Так, знання на різних етапах різної мірою суб'єктивне, однобічне, і все це можна подолати на шляху до істини тільки завдяки активності суб'єкта. Об'єктивною істиною можна опанувати за рахунок зусиль волі суб'єкта, істина не залежить від нього за змістом, але належить завжди все ж йому, тобто індивідуальна за характером. Людські "вимірювання" предмета, при будь-якій глибині розуміння, залишаються за змістом багатозначними, приблизними. Лаконічна та однозначна мова науки як об'єкт забезпечує методу точність у звичайному її розумінні. Але цього не можна сказати про літературу, її живу мову, коли доречний ціннісний метод, який зовсім не наближує до точності у загальноприйнятому, фізичному тлумаченні. Д. Лихачов пише, що точним, або істинним, знання може бути в тих межах, які допускає сам об'єкт, а "художня творчість" "неточна" в тій мірі, в якій це потрібно для співтворчості читача, глядача або слухача". ²

Літературна критика як діяльність-пізнання втілює діалектику думки і почуття, знання і цінності. Конститутивною її ознакою слід вважати ціннісний підхід, опосередкований гносеологічними і соціологічними установами аналізу. Суб'єктивістські погляди, як правило, виникають на ґрунті допустимості повного злиття суб'єкта і об'єкта, невміння або небажання розмежовувати сутність та існування останнього, перебільшення ролі особистості в формуванні об'єкта, а також активності суб'єкта, що пізнає. Яким же чином активність критика, від якої в значній мірі залежить об'єктивність його суджень, співвідноситься з діалогічним сприйняттям тексту? Адже для даної ситуації характерна рівноправність суб'єктивним з яких стає твір в акті цілісного аналізу. Відповідь слід шукати і в особливостях механізму художнього сприйняття, і в основоположних принципах цілісного аналізу.

¹ Коршунов А. М., Ментатов В. В. Диалектика социального познания. - М., 1988. - С. 63-65.

² Лихачев Д. С. О филологии. - М., 1989. - С. 28-29.

Глава II. Діалектика системно-цілісного аналізу.

Глибина розуміння художнього твору залежить від здатності критика до цілісного аналізу, який розпочинається вже із сприйняття. При цьому текст актуалізується у відповідності до реальної суспільної ситуації в її часовими і просторовими межами, набуває художньої конкретності завдяки досвіду, почуттям, асоціаціям реципієнта. У сприйнятті відтворюється та пізнається модель дійсності, що репрезентується текстом як мислимю реальністю, і тому читач розуміє всю її умовність. Твір у його повноті, відмічає М. Гіршман, - це "двоєдиний процес втілення світу в художньому тексті і перетворення тексту в цілісний світ."¹ Завдяки цьому мистецтво виконує одну з найважливіших своїх функцій: допомагає людям подолати обмеженість, однократність свого існування.

I. Від критичної установки - до позиції критика.

Сприйняття - не дзеркальне відбиття, а завжди праця, зусилля, глибоко індивідуальне за своєю емоційною напругою, в ньому поєднуються чуттєве та теоретичне пізнання, переживання та осмислення, оцінка та розуміння. Свідченням професіоналізму критика є вміння зберегти емоційну тональність сприйняття, бо "ніякий опис або опосередковану характеристику переживання не можна порівняти з самим переживанням". Як - що, дійсно, в думках людини немає нічого такого, чого б не було в її почуттях, то можна зробити таке визначення критики: це насамперед талант осмислення суб"єктом емоційного сприйняття мистецтва. Розуміння, на відміну від сприйняття, яке тільки припускає дещо, враховує об"єктивні характеристики предмета, а його параметрами є точність, повнота, глибина, виразність, обгрунтованість. Почуття надають сприйняттю властивості вибірковості, відносної сталості в цілісному відтворенні предмету, розуміння надає йому свідомості та узагальненості, системності. Думка доповнює почуття, надає переживанню нових відтінків, збагачує його.

Воля митця організує і сам текст, і його сприйняття. Об"єктивна даність тексту захищає його від суб"єктивістського сприйняття, водночас регулює творчу активність того, хто сприймає. Твір виникає разом із суб"єктом сприйняття, він являє собою єдність суб"єктивного /свідомість реципієнта/ і об"єктивного /зміст твору/. Відділити суб"єктивне від об"єктивного можна при переході від чуттєвого сприйняття до абстрактно-логічного мислення, від знання інтуїтивного до теоретично обгрунтованого. Активність як специфічна риса свідомості суб"є-

¹ Гіршман М. М. Литературное произведение. Теория и практика анализа. - М., 1991. - С. 9.

кта діяльності найбільш повно розкривається у сприйнятті. Воно спрямовується, стимулюється за рахунок естетичного смаку, який, у свою чергу, характеризує суб"єкт з точки зору його потреб, ідеалів. У відповідності зі смаком відбувається відбір об"єкта сприйняття, виникає його самостійна оцінка. І хоча смак завжди індивідуальний, за своєю природою він об"єктивний, бо формується в процесі діяльності на підставі загальнолюдських уявлень про прекрасне та потворне. Теоретична оснащеність критика та його смак взаємообумовлені. Оцінка смаку - не іраціональна або непередбачена, вона виникає на основі попереднього досвіду суб"єкта, осмислення своїх симпатій та антипатій до певного предмета, зрештою, розуміння законів його існування.

Усвідомлені естетичні потреби та розвинений смак визначають не тільки інтереси, що конкретизують активність суб"єкта, але і трансформуються у фіксовану критичну установку. Через її механізм функціонують смаки, установка випереджає діяльність, завдяки чому активність суб"єкта набуває певної спрямованості. В установці, на підставі знання про об"єкт і емоційного ставлення до нього з боку індивіда, прогнозується здатність першого задовольнити естетичні потреби другого. Людина не може вийти за межі своєї суб"єктивності, власного досвіду, бо для цього необхідний більш всеосяжний метод, ніж той, яким вона реально володіє. Об"єктивація суб"єктивного відбувається у взаємодії з предметом, цілісне та адекватне сприйняття якого залежить від установки, внутрішньої готовності до даної діяльності. В установці вже об"єктивно усвідомлюється можливість досягнення поставленої мети і тому вона орієнтує на об"єкт, який максимально відповідає духовним, естетичним і психологічним запитам суб"єкта, готовий найбільш повно "розкритися" йому. Тобто, передумови глибокого розуміння та адекватного сприйняття є вже в установці, в ній також закріплені моральні приписи суб"єкта, варіанти його поведінки в майбутній цілеспрямованій діяльності, які красномовно свідчать в цілому про позицію критика.

Вже згадувалося, що моральні принципи гуманітарного пізнання набувають і в критиці гносеологічного значення. Правдивість, сумлінність, неупередженість, ширість опосередковано впливають на об"єктивність, логічну суворість аналізу, доказовість наукових висновків. Суспільна, моральна позиція завжди є результатом діяльності, спрямованої усередину суб"єкта, точніш, самодіяльності, завдяки якій відбувається саморозвиток особистості в єдності її моральних та естетичних поглядів. В процесі такої самодіяльності праяснюються індивідуальні моральні приписи, що узагальнюються поняттям "совість", у відповідності до

них бодується і оцінюється власна поведінка. Воістину, щоб читати проповіді, необхідно шанувати заповіді. Довіра до свого "внутрішнього голосу" як до фактору об'єктивного, до відчуття цілого допомагає критику залишатись безпосереднім, щирим. Щирість - чи не найголовніша риса морального обличчя істинного цінителя мистецтва, яка виправдовує навіть його неминучі помилки.

Ступінь свободи критика об'єктивно обмежується цілісністю сприйняття і глибиною проникнення в сутність твору, суб'єктивно - даром самореалізації в кожному конкретному випадку. Шопенгауер говорив, що людина може робити так, як хоче, але не може хотіти так, як хоче. Принцип партійності став тим засобом, за допомогою якого намагалися, і небезуспішно, примусити емоціональну, яскраву особистість хотіти так, як того вимагали. Прагматизм заступав собою об'єктивність, порушувався динамічний процес "тяжіння - відштовхування" влади та митця. Чи могла йти мова про щирість в такому випадку? Волевиявлення критика вмотивоване позитивною активністю, якої слід чекати від кожної особистості, котра намагається максимально розкритися і, не втративши почуття власної гідності, залишитися суверенною. Критик, який не має вистражданих переконань, - позбавлений права на самостійний вибір, приречений на конформізм. Партійність заохочувала, робила єдино можливим чорно-біле сприйняття світу, мистецтва. Спотворювалась сама сутність соціальної активності індивіда, форм її виявлення, оскільки була порушена гармонія об'єктивного /конкретна діяльність/ і суб'єктивного /усвідомлення власних інтересів і потреб як стимулів цієї діяльності/. Коли ж скінчилася підтримка партії, стало очевидним, що суб'єктивність - це не тільки ерудиція, обізнаність в теорії і неповторність стилю, але і, можливо в першу чергу, щирість як основа моральності, готовність до покаяння, культура, інтелігентність.

Отже, літературно-критична діяльність розпочинається з психологічного переживання специфічної фіксованої установки, яка реалізується в позиції дослідника, в динамічній системі рецептивно-комунікативної /читання - сприйняття на основі естетичних потреб і смаку, діалог/ та пізнавально-оцінної /інтерпретація, оцінка, розуміння, судження/ діяльності. Першому виду діяльності більш відповідає схема "суб'єкт - суб'єкт" і відповідно суб'єктно-направлена установка, другому - "суб'єкт - об'єкт" і об'єктно-направлена установка, а порушення гармонії між ними призводить до виявів суб'єктивізму та об'єктивізму. Установка на діалектику цілісного аналізу сприяє позбавленню деяких протиріч і помилок, хоча, слід підкреслити, "всесбічність" і "цілісність" - поняття не рівнозначні.

2. Аналіз тексту і діалог з твором.

Установка на цілісне осмислення твору лежить в основі сприйняття, його вже можна розглядати як аналіз, як виявлення творчої активності. Естетичне сприйняття фіксує предмет як "ціле раніш часток", ця послідовність характерна і для художньої творчості. Словосполучення "цілісний аналіз" в даному випадку означає спосіб вивчення, метод, який заснований на діалектиці аналізу та синтезу, на аналогії з предметом, що пізнається. Цілісність - найважливіший принцип аналізу тексту, коли кожну змістовну його частину можна правильно зрозуміти лише в контексті цілого, зміст якого поєднує, інтегрує зміст кожної з його частин. Мистецтво об'єктивної інтерпретації полягає в послідовному, поетапному аналізі й синтезі, не в коментуванні та описовості, а в ясному, постійному відчутті, що частина поза цілим не існує, вона завжди формується в процесі становлення конкретної цілісності і повинна розглядатися як її складовий елемент. Звідси аналогія акту виникнення твору з "живим життям", "деревом, що зростає". Саме цілісність надає творенню митця органічності, в ньому проблема ніби вичерпується, а його якість стає лише посередковано залежною від властивостей його частин.

Як естетичний організм конкретна цілісність твору виникає в результаті взаємодії суб'єкта художньої творчості з об'єктом і адресатом - читачем. Цілісність - не формальна зв'язаність і обмеженість тексту, це об'єктивна властивість, обумовлена діалектичною єдністю конкретного змісту і сприйняття, від якої залежить здатність твору до самозбереження і саморозвитку. Цілісність можна розглядати як гармонію форми і змісту, думки, ідеї та їх вираження, відповідності одне одному в єдності інтерпретації та оцінки. Динамічна єдність, взаємоперетікання форми і змісту схематизується, спрощується, коли увага приділяється елементам змістовним, а формальні лише згадуються. Як в самому літературному процесі створюється ієрархія письменницьких імен, окремих творів /макроієрархія/, так і в кожному тексті існує супідрядність компонентів /мікроієрархія/. При такому підході цілісний аналіз є синонімом системного, а твір - цілісна система компонентів з єдиною організацією. І як систему його складно тлумачити об'єктивно, спираючись тільки на іманентні властивості, поза системою літературного процесу, який також неможливо звести до суми художніх явищ.

Цілісність системи конкретизується за допомогою поняття "зв'язку", а зміна певної системи зв'язку елементів і відношень сприяє виникненню у цілісного об'єкта нових якостей, яких немає у його частин. І тому справжнім волюнтаризмом слід вважати спонтанні вторгнення в

текст заради опису його окремих частин, які непрямо позначаються на характері цілого. Системний підхід надає цілісному аналізу тієї самої "симфонічної сулідриадності" і взаємообумовленості частин, завдяки чому зникає проблема сполучення різних рівнів та аспектів, аналіз в більшій мірі відповідає природі мистецтва. Таким чином, художній твір можна віднести до ідейно-естетичної цілісності, замкнено-розімкненої системи тексту та його змісту, що робить неможливим простий, причинно-наслідковий зв'язок між його компонентами. Така система є дискретною, вона здатна, не втрачаючи якісної визначеності, цілісності, змінюватися і саморозвиватися. Через системно-структурний підхід реалізується діалектика загального та одиничного в творчості, об'єктивний, загальнонауковий принцип повторюваності, пошук інваріантних характеристик об'єкту. І хоча системно-структурний метод часто вважають конкретизацією методу діалектичного, він все ж не підміняє останній і залишається в критиці допоміжним, не виключає використання інших підходів. Системне уявлення про об'єкт - обов'язкова вимога аналізу, але все ж воно не передає всієї якісної різноманітності елементів твору, діалектики мінливості та постійності в процесі його становлення, об'єктивно-суб'єктивної сутності художнього образу, здатного до саморозвитку.

Сама естетична потреба генетично пов'язана з потребою в спілкуванні, в зворотному зв'язку. Аналізуючи текст як відкриту систему, критик сприймає його як систему відкриту насамперед для діалогу, бо власне тоді він і стає твором. Умова повноцінного діалогу - рівноправність суб'єктів, їх "різниця-потенціалів" сприяє спілкуванню, яке неможливе між людьми, котрі в усьому згодні. В концепції діалогу М. Бахтіна протиріччя, що активізує різнонаправлену діяльність суб'єктів, не зникає, а утримується у відповідності до принципу додатковості. Спілкування інтерсуб'єктивне за своєю природою, а це передбачає збагачення і примноження знання за рахунок зусиль кожного з партнерів їх унікального власного духовного досвіду.

Цілісність, системність - критерії художності, а системно-цілісний аналіз можна вважати тим зразком, до якого повинен прагнути кожен критик, тією вимогою, яку обов'язково слід враховувати при обчисленні, поглибленому розумінні твору. Тоді і відбувається зміна об'єктивно-направленої /пізнавальної/ установки на суб'єктивно-направлену, спрямовану на спілкування, діалог з твором, досягнення всієї різноманітності його смислів. Діалог, що ґрунтується на розумінні, виключає двозначність, ухильність, неадіриць, передбачає самокритичність, єдність слова та діла. До чого призводить нехтування цих вимог, в дисертації розглянуто на

прикладі публікації роману О.Гончара "Собор" і, зокрема, на матеріалі проникнутої нафесом "повернення боргів" книги В.Коваля "Собор" і навколо собору", де критик простежив довгий, складний шлях твору до читача. Нерівність твору самому собі, його унікальний зміст і цінність у діалозі з критиком конкретизуються в судженнях, в яких тією чи іншою мірою відбита діалектика об'єктивного і суб'єктивного, стійкого та мінливого, однозначного та неоднозначного в образній системі книги.

3. Критерії оцінки - естетичний ідеал.

Як нова категорія змісту та цінності неможливо зрозуміти духовний світ особистості, так без інтерпретації та оцінки не можна міркувати про ідейно-естетичну значимість твору. В гносеологічному плані інтерпретація - це попереднє розуміння і наступне проникнення в глибину змісту предмета, його "присвоєння", заради отримання нового знання. Інтерпретація, не адекватна тексту, позбавлена певності та значимості, і навпаки, довільне дотримування тексту надає їй чинності об'єктивного факту. Інтерпретація тексту завжди відбувається в рамках діалогічної ситуації. Ці рамки, а також предметна даність тексту, обмежують можливість інтерпретатора у добуванні кожного разу нового змісту. Діалогічність властива і критичному судженню, де засвідчується позиція інтерпретатора стосовно об'єкта, змісту думки про нього. Ситуація діалогу підтримується також протиріччям між однозначним судженням і багатозначним образом, тим, в якій мірі критик усвідомлює це і готовий не спрощувати його, відшукуючи аргументи лише на користь власних міркувань. Схематично такий діалог може мати форму запитань та відповідей, і тоді їх діалектикою обумовлюється розуміння, його адекватність і глибина.

Цінність твору як синтез всіх неповторних, різноманітних, формально-змістовних його характеристик стає основою оцінки. Об'єктивна цінність у формі оцінки знаходить свого конкретного споживача і відносно-істинний вираз. Але для цього оцінне судження потребує достатнього обґрунтування, системи аргументації. Оцінка об'єктивно детермінована і не вичерпується особистою реакцією на предмет, відправним моментом все ж таки є норма - специфічне знання, що історично склалося в художній практиці. Осць чому нормативна оцінка об'єктивна за змістом, вона стає для критика еталоном, основою власної оцінної діяльності, при цьому водночас виникають умови для інерції оцінок. В оцінці цілісність твору отримує своєрідне еквівалентне вираження, що відповідає його природі.

Естетичний ідеал - різновид норми, системоутворюючий, інтегральний

критерій оцінки твору в сукупності його реальних якостей і уявленнє критика про можливу досконалість. Специфіка естетичного ідеалу - в злитті думки та почуття, водночас він є однією з форм суб'єктивного вирішення протиріччя між нічи і реальністю, виявленнє активності свідомості у відбитті оточуючого світу. Він завжди містить в собі певне знання, прогноз на майбутнє, подібно горизонту ідеал упорядковує сприйняття дійсності, а реальність стає предметом мистецтва тільки у світлі естетичного ідеалу, який свідчить про здатність митця до випереджаючого відбиття, до творчої діяльності, критичної за своєю спрямованістю. Надаючи об'єктивного значення ідеалу у творі, письменник тією чи іншою мірою відтворює ті життєві конфлікти, ідеї, що призвели до виникнення ідеалу.

Конкретно-чуттєве втілення ідеалу в художньому образі розпочинається з ідеї, в якій знання об'єктивної дійсності співвідноситься з потребами суб'єкта перетворити її відповідно до власних установок, можливостей, плану. Рух від ідеї до ідеалу супроводжується зникненням абстрактності першої та набуттям конкретності, індивідуалізованості другим. Ідеал можна уявити як діалектичну єдність зразка, засобу та мети. Крім всього він задовольняє і таку потребу людини, як постійний пошук істини. Разом з ідеєю та ідеалом, істина - найбільш високий рівень знання про предмет. Спрямованість на істину - надзавдання справжнього вченого, його ціннісна установка. Але це, насамперед, гносеологічне розуміння істини, коли об'єктивність обумовлена адекватністю об'єкту, належністю усім, що характерно в першу чергу для природознавчих дисциплін. В критиці, в гуманітарних науках поза потребами, інтересами, цінностями суб'єкта істина розглядатися не може. Ось чому в творі ідеал постає як діалектична єдність істини, добра, краси.

Текст твору слід вважати "об'єктивною істиною", тобто він містить в собі об'єктивне знання в найбільшому своєму вияві. Інтерпретація, зрештою, відбувається у формі спілкування, коли аргументи сторін мають на меті перевірку істинності естетичного ідеалу, ідеї, яке лежить в його основі, а в результаті виникає критичне судження, що синтезує результати пізнання і оцінки твору як "об'єктивної істини". Це судження виражає через логічну очевидність, переконаність суб'єкта відносну істину, з доказовою для неї діалектикою абсолютного та відносного знань. Його не можна однозначно віднести ні до об'єктивного, ні до суб'єктивного, бо істина в ньому взаємодіє з помилкою, з усім тим, що не відповідає об'єктивному змісту предмета і детерміновано творчою активністю критика. Однак помилки не слід розглядати як ваду,

випадковість, вони - неминучий супутник людського пізнання, наближення до істини. В гносеологічному плані "об'єктивне" наближується до категорії "істинне". Об'єктивне знання опосередковане установкою конкретного суб'єкта, але своїм джерелом воно може мати тільки сутність і природу даного предмета, що допускає можливість його адекватного відбиття, отже, отримання вже істинного знання. Але навіть абсолютна істина, так би мовити, завершення реалізації принципу об'єктивності, не означає кінець пізнання, це тільки момент його співпадіння з практикою, "бо істина є процес". Універсальна істина в останній інстанції - свідчення монологічного мислення.

Естетичний ідеал виникає в результаті рефлексії свідомості суб'єкта на протиріччя суспільно-історичної практики і відбиває внутрішні можливості дійсності щодо їх подолання. Критика ж - своєрідний метод аналізу цих протиріч, в них вона знаходить своє об'єктивне підтвердження. Ідеал як норма поєднується з іншими її різновидами, мають ся на увазі принципи об'єктивності розгляду та історизму, роль яких в аналізі важко перебільшити. Митець відтворює дійсність, виходячи з власного розуміння законів її розвитку, історичної перспективи, "діалектики потенційного та актуального буття". Мистецтво може бути об'єктивним лише за умов історичної та художньої істинності його естетичного ідеалу. Ідеали, які належать тільки майбутньому, - позаісторичні. В такому випадку завжди виникає загроза абсолютизації людського фактору, а отже - насильства, обмеження свобод.

4. Спадкоємність в літературі: єдність традиційного і новаторського

Естетичний ідеал ніби призводить до злагоди новаторське та традиційне, у формі та змісті талановитої книги, але як критерій оцінки ставить перед критиком проблеми теоретичні, моральні - велике завжди краще бачити на віддалі. Об'єктивний аналіз потребує звернення до традиції, до канонів, що склалися. Тим самим полегшується "входження" до твору, його розуміння. Системно-цілісний аналіз має на меті не тільки інтерпретацію предмета, але й відтворення його в розвитку, в процесі становлення ідеалу через єдність руху задуму/ідеї/ та мети. Звідси стає неминучим вихід на зовнішні зв'язки, на процес розвитку літератури взагалі, зіставлення письменницьких імен, урахування принципу історизму. Ієрархія, що склалася, - це той місток між поколіннями, який надає матеріалу для вивчення спадкоємності в літературному розвитку. Воно, наголошує В. Ковський, становить собою за суттю діалектику об'єктивного та суб'єктивного, традиції та новаторства, містить "об'єктивний, загальнонауковий критерій повторюваності"¹. Діалектика об'єктивно-

го та суб'єктивного в акті інтерпретації та оцінки обумовлена ще й перехрещенням в ньому двох векторів: того, що йде з минулого, від норми, традиції, науки про літературу і другого - з сьогодення, майбутнього, від критики. Адже зрозуміти твір можна тільки за умов розглядення його в сучасних для критика обставинах. Критики завжди були "полоненими своєї епохи" /М. Бахтін/. І тому досить часто прагнули "виправити" традицію.

Спрямованість на ідеал, на недосяжне примушує людину "вийти" за межі власного "я", водночас вона не в змозі звільнитися від традиції, перекреслити минуле, бо це було б кроком назад, зупинкою. Дотримування традиції примушує критика розсувати рамки єдності "свободи" та "необхідності" в трактуванні різноманітних проблем, для нього "істина - дочка розуму, а не авторитету". Власне, традиція - це своєрідне "джерело" руху, і тому вона містить в собі момент новаторського перегляду досвіду, знання, що існують. Такою спробою, досить суперечливою, стали книги А. Синявського-Терца "Прогулянки з Пушкіним" і Ю. Караб'їєвського "Воскресіння Маяковського", до яких звертається дисертант в цьому розділі.

5. Центристське мислення - шлях до "правди-істини".

Все сказане вище дозволяє зробити висновок: об'єктивний зміст критична робота отримує у досить тісному зв'язку з особистими та суспільними конфліктами, які рухають її сюжет. І коли об'єктивність критичних суджень не може бути встановлена поза контекстом історії, позиції літератора, то про їх істинність можна судити тільки в зв'язку з самим предметом розгляду, неупередженим осягненням його сутності. Істина в гуманітарному пізнанні не тільки відтворює цю сутність, але й включається до ціннісних відношень, водночас вона є системоутворюючою властивістю цього пізнання, а відтак "регулятором поведінки" людей. Істина їх об'єднує, вона є плодом зусиль багатьох, і коли хтось вважає за можливе володіти монополіями правами на істину, той неодмінно порушує традицію, відхрещується від попередників, намагається уникнути морального суду сучасників і нащадків. Можливо тому, гуманітарне пізнання і досліджує традиції людської діяльності в першу чергу.

Авторитарна державність не випадково сприяла виникненню на межі минулого та нинішнього століть дискусії про "правду-істину" і "правду-справедливість". Остання орієнтувала не на об'єктивне знання, а на самотоглядний підхід до оточуючого світу з точки зору різних ставів та їх розуміння справедливості життєвиаштування. У відповідності до цього формувалася і суспільний ідеал, далеко не завжди морально бездоганний

та адекватний ситуації. "Правда неправі людини" тому і правда, бо все залежить від того, з якого боку дивитися. А ось істина вище всякої марноти, вона спрямовує зусилля на абсолютні, загальнолюдські цінності, на шляху до неї людина позбавляється усього випадкового, неносного. Шлях до храму єдиний, і той, хто ступив на нього, відчиняє своє серце для добра, любові, взаєморозуміння, і відмінності тоді відступають. Література не змогла обминути спокуси "правдою-справедливістю", і все ж має рацію Д. Лихачов, коли пише: "В пошуках... правди-істини російська література першою в світовому літературному процесі усвідомила цінність людської особистості самої по собі, незалежно від її становища у суспільстві і незалежно від власних якостей цієї особистості."¹

Істина та загальногуманістичний ідеал, що історично утворився, - тільки їх "диктат" і повинні визнавати митці, критики. Саме центристське мислення, і в тому його притягальна сила, зокрема, в нинішніх умовах, характерне для особистості самоцінної. Така людина не здатна ні до самозневажання, ні до панібратства в складному діалозі з опонентами, вона допускає "і те, і інше", аргументи і контраргументи. Центристи природно тяжіють до об'єктивності, що передбачає, в свою чергу, розуміння своєрідності предмета обговорення і безпосередній зв'язок з ним у своїх судженнях, які відзначаються щирістю, професійною сумлінністю і враховують, спираються на висновки багатьох інших дослідників.

В дисертації докладно розглянуто матеріали анкети "Літературної газети"/1991/ "Рік Солженіцина". Це дозволило припустити: саме центристський підхід до особистості письменника, до всього зробленого ним у мистецтві, надавав можливість сприймати його постать як консолідуючу, багато в чому традиційну для російської літератури. Але цього не трапилося. І однією з причин, окрім зазначених вище, є болісне, складне подолання глобальної нетерпимості, яка в усі часи завжала досягненню "правди-істини", вела людей на барикади заради "правди-справедливості". Емблемою утвердження демократичних принципів завжди буде щира, дійснова увага до особистості в усіх її різноманітних, природних проявах. Не випадково, щонайменше стала помітною тенденція до зростання значимості суб'єктивного фактора в мистецтві взагалі, і в постмодерністському зокрема.

Висновки. Криза апробованої методології і звичних поглядів на літературу, її роль у суспільстві, нетерпляче очікування "нового слова"

¹ Лихачев Д. С. Русская литература в современном мире. // Новый мир. - 1991-жл. - С. 7.

і розгубленість критики, яка втратила свій вплив на мистецтво "Белих ідей" - все це, безумовно, не надає оптимізму. Ось чому критика, залишаючись вірною сама собі, тобто йдучи "попереду прогресу", в своїх прогнозах досить часто звертається до проблематики переважно есхатологічної. Серед навіть найбільш відомих літераторів, поруч з відчуттям глибокої кризи критики, мистецтва слова взагалі, домінують настрої морального релятивізму, історичного фаталізму. В такій ситуації мало хто говорить про вину суспільства перед літературою, навпаки, саме в класиці вбачають одного з "творців" революційної ситуації 1917 р. За звичкою в ній знаходять те, що потрібно в даний момент. І тільки "життя в традиції" потребує поважного ставлення до власної історії, а в протилежному випадку вона позбавляється об'єктивного змісту. Культивування і розробка традицій сприяє еволюційному, без крайнощів, забігання вперед, розвитку.

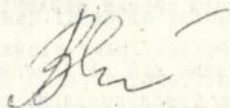
Справжнє піклування про вітчизняну літературу і щире бажання зрозуміти те, що з нею трапилось, примушує думати про взаємну відповідальність письменників і читачів, про відновлення в правах поняття "процес" з його діалектикою логічної визначеності та життєвої непередбаченості, з його цілісністю на основі новаторського продовження традиції як способу існування, розвитку культури, контекст якої тільки і надає можливості адекватно інтерпретувати твір. Необачно пориває з традицією лише тоталітарна культура, яка несе в собі ідею ізоляціонізму. Культура як процес - це завжди осмислена єдність з відкритими, проникними межами. І поки будуть з'являтися художні тексти, що супроводжуються критичними інтерпретаціями, примножуватися традиції та буде відсутня цензура, не припиниться і процес розвитку літератури. А класика, яка пробуджує "почуття перебування нескінченного в скінченному", може стати тим посохом, спираючись на який, мистецтво слова вийде з кризи.

В часи "зміни вік" наука, мистецтво потребують теоретичних, історичних "скріпл", що дозволяють знайти логіку "глибинного" розвитку. Можливо, це скромне дослідження в якійсь мірі виконає подібну місію по відношенню до літературної критики.

Основні положення дисертації відбиті в таких працях:

1. Літературно-критична діяльність: діалектика об'єктивного і суб'єктивного. - К.: Наукова думка, 1992. - 8,65 д.а.
2. У відповіді за майбутнє. - К.: Знання УРСР, 1988. - 1 д.а.
3. Вітри випадкові риси. // Радуга-1988-№10. - 1 д.а.
4. Свято "нового мислення". // Донбасс-1992-№5. - 1,2 д.а.

5. Естетичний ідеал і характер позитивного героя.- Депонована в ІНІОН СРСР від 18.04.85 р., №20413. - I д.а.
6. Методичні рекомендації з роботи з публіцистичними та художніми текстами. - К.:РМК МЗ УРСР, 1989. - I д.а.
7. Міра актуальності - художній конфлікт. // Звезда Востока-1983-№5. - I д.а.
8. Крок перший,обнадійливий.// Радуга-1976-№3. - 0,4 д.а.
9. Знайти себе.// Соціалістична культура-1979-№1. - 0,3 д.а.
- 10.Без назви /рецензія/.// Литературное обозрение-1983-№5. - 0,3 д.а.
- 11.Без назви /рецензія/.// Литературное обозрение-1984-№5. - 0,2 д.а.

465183

AB 27.336